

A SZENVEDŐ IGEVEL KAPCSOLATOS PROBLÉMÁK AZ OROSZ NYELVBEN

Írta: PALÁSTI LÁSZLÓ

Az oroszban a szenvedő ige olyan igefajtának látszik, mely sem nyelvi, sem oktatási szempontból nem okoz különösebb problémát. A tüzetesebb vizsgálat azonban több olyan sajátos problémát hoz felszínre, amelyekre a nyelvtanok nem vagy nem kielégítő mértékben adnak választ, vagy pedig egymásnak ellentmondó megállapítást tesznek, mint pl. azzal a kérdéssel kapcsolatban is, hogy befejezett ige szerepelhet-e -ся végződésű szenvedő alakban.

Mínthogy az oroszban a szenvedő szerkezet használata eléggé gyakori az élő-beszédben is, az orosz szaknyelvre pedig egyik rendkívül jellemző kifejezési forma, ezért a vele kapcsolatos problémák vizsgálata nyelvi és oktatási szempontból egyaránt fontos feladatot jelent. Dolgozatommal ezt a feladatot igyekszem megoldani. A problémák vizsgálata során összehasonlítás céljából kitérek a latin és a francia nyelv megfelelő jelenségeire is. A nyelvi tényeknek ez az egybevetése különösen hasznos szolgálatot tesz a dolgozatban tárgyalt jelenségek vizsgálatánál, mivel olyan kérdések tisztázásának szükségességére is figyelmeztet, amelyek éppen az összehasonlítás során vetődnek fel.

Az oroszban, miként a franciában, nincsen olyan önálló alakú szenvedő ige, mint a latinban (ornatur, ornabatur stb.). A szenvedő igeragozás pótlása az orosz nyelvben egyrészt a -ся képzős alakok segítségével történik: *Мука продается на вес*. A passivum kifejezésére mársézt participiumos körülírással képzett alakok szolgálnak: *Письмо было написано учеником*. Amikor tehát az oroszban szenvedő igeről beszélünk, ezen nem önálló ragozású igefajtát, hanem ezeket a passivum kifejezésére szolgáló alakokat értjük, amelyek közül a -ся végűek alakra nézve teljesen egybeesnek a visszaható igékkel, a körülírással képzett alakok pedig egy, minden tárgyias ige esetében alkalmazható mondat szerkesztési formát jelentenek.

A latinnal és a franciával összehasonlítva a passivum kifejezésének ez a kettős módja — a kölcsönösen fennálló különbségektől eltekintve — a franciával mutat hasonlóságot, mely a passivumot szenvedő értelmű visszaható szerkezetekkel (*La farine se vend au poids*) és az ugyancsak participiumos körülírás útján képzett alakokkal fejezi ki (*La lettre a été écrite par l'élève*). Egyébként magában a latinban is, mivel csak az imperfectum-alakokban van külön ragozás, szintén körülírás segítségével történik a passivum perfectum-alakjainak képzése: *occisus est cum liberis M. Fulvius consularis* (Cicero).

Az oroszban, akárcsak a franciában [1], a szenvedő értelem kifejezésére szolgáló alakokkal kapcsolatban több különböző jellegű probléma merül fel. Ezek a szenvedő ige képzésével, jelentésével, valamint használatával állnak összefüggésben.

Ezen problémák vizsgálata előtt azonban foglalkozni kell egyes nyelvtanok szerzőinek a szenvedő ige kategorizálása terén követett eljárásával és ennek terminológiai vonatkozásaival. E tekintetben ugyanis a nyelvtanírók nem egységesen járnak

el. Így pl. a magyar középiskolák számára 1952-ben kiadott orosz nyelvtankönyv megállapítása szerint „az oroszban három igefajta van: 1. cselekvő, 2. szenvedő, 3. visszaható” [2]. A néhány évvel később megjelent gimnáziumi orosz nyelvtan szerint két fajta ige van: „cselekvő ige (я читаю) és visszaható ige (ты учишься). A tankönyv azonban megemlíti, hogy az „oroszban nincsen önálló alakú szenvedő ige” [3].

Eltérés mutatkozik a szovjet szerzők nyelvtaiban is az igék ilyen jellegű osztályozása terén. Így pl. a SCSEBBA szerkesztésében megjelent orosz nyelvtankönyv a passivum kifejezésére szolgáló -ся végű és körülírt alakokat nem sorolja külön kategóriába. Ezekről külön, a tankönyv más-más helyén történik említés. Egészen más osztályozási szempont érvényesül az akadémiai orosz nyelvtanban, mely — a cselekvés alanyának és tárgyának egymáshoz való viszonya alapján — az orosz igéknek három fő nyelvtani kategóriáját különbözteti meg. A harmadikba (страдательный залог) a -ся képzővel, ill. a körülírással szerkesztett alakokat sorolja mint szenvedő igéket (глаголы страдательного залога) [4].

A -ся végű szenvedő ige alakra nézve teljesen egybeesik a visszaható igével („книги собираются в ящики”; „дети собираются в школу”), de jelentésre nézve nem azonos vele, bár bizonyos körülmények között, amelyekről később még szó lesz, a -ся végű alakok esetében is a szenvedő jelentés meggyöngül, sőt azt ilyenkor könnyen visszaható igei jelentés válthatja fel [5]. A fennálló különbségek ellenére egyes nyelvtanokban a -ся végű szenvedő igéről mégis mint visszaható igéről történik említés. Éppen ezért nagyon helyeselhető az, hogy az idézett hazai gimnáziumi orosz nyelvtankönyv ezen azonosítás elkerülésére figyelmeztet a következő megállapításával: „Nem szabad összetéveszteni az általunk szerkesztett -ся végű folyamatos szenvedő igét a visszaható és személytelen -ся végű igék (умыываться és сморкаться) csoportjával” [6]. Ezzel ellentétben az egy évvel később megjelent gimnáziumi latin nyelvtan a latin és az orosz nyelv főbb közös sajátosságainak ismertetése során azt állapítja meg, hogy a szenvedő igeragozás pótlása az orosz nyelvben egyrészt a „visszaható igével (читается)” történik [7]. A francia ANDRÉ MAZON is azt írja, hogy a passivum kifejezésére az oroszban egyrészt a visszaható ige (verbe réfléchi) használatos [8].

Maguk a szovjet nyelvtanírók sem járnak el egyöntetűen ezen a téren. Egyes nyelvtanok ugyanis a -ся végű folyamatos szenvedő igéket a visszaható igék (возвратные глаголы) közé sorolva és így nevezve tárgyalják mint szenvedő jelentésű visszaható igéket. Ez a rendszerezési elv jut kifejezésre a SCSEBBA szerkesztésében megjelent orosz nyelvtanban [9]. МАТВИЦЕНКО is hasonló osztályozási szempontot követ, amikor ezeket az igéket a visszaható igék között azok egyik csoportjaként tárgyalja, és megjelölésükre a страдательно-возвратные elnevezést használja [10].

Az akadémiai orosz nyelvtan a visszaható igéket (глаголы возвратно-среднего залога) nyolc főbb csoportba osztja, és a két utolsóba azokat sorolja, amelyek bizonyos mértékben közel állnak a szenvedő igékhez, de nem tartoznak ez utóbbiak kategóriájába. Az említett két csoportba sorolt igéket az akadémiai orosz nyelvtan глаголы возвратно-пассивного значения, ill. глаголы возвратно-страдательного значения elnevezéssel jelöli (11). A -ся végű szenvedő alakokat a visszaható igéktől elkülönítve mint szenvedő igefajtához tartozó igéket a körülírással szerkesztett szenvedő alakokkal együtt tárgyalja. Ugyanígy történik ezeknek a szenvedő igéknek a tárgyalása ZEMSZKIJ—KRJUCSKOV—SZVETLAJEV nyelvtanában (12), valamint a már idézett két hazai orosz nyelvtankönyvben is. Mindenesetre az oktatás szempontjából is célszerűbb számunkra az az eljárás, ha ezeknek a passivum kifejezésére szol-

gáló -ся végű, ill. körülírt alakoknak tárgyalása együttesen, nem pedig egymástól elválasztva külön-külön történik.

Ezek után rátérhetünk azoknak a problémáknak vizsgálatára, amelyek, amint említettem, a szenvedő ige képzésével, jelentésével és használatával kapcsolatban merülnek fel.

A szenvedő ige csak eredeti tárgyas igéből képezhető. A latin viszont tárgyatlan igéből is képez szenvedő alakokat, de csak az egyes szám harmadik személyében (itur, itum est; venitur, ventum est). Ezek a latin igealakok azonban kivétel nélkül személytelen szenvedő alakok, és ennek megfelelően történik a fordításuk, pl. Sic itur ad astra (Vergilius) = „Így jutni a csillagokig”, „Így jutunk a halhatatlansághoz”; francia fordításban: „C'est ainsi qu'on s'élève jusqu'au ciel”.

Az orosz nyelvi oktatás során ajánlatos a latin nyelvi ismeretekkel rendelkező hallgatók figyelmét felhívni arra, hogy a tárgyatlan igék ezen személytelen szenvedő alakjainak képzése és használata csak a latinra jellemző nyelvi sajátosság. Tévedés volna tehát bizonyos orosz igealakokat ezekkel a latin szenvedő alakokkal azonosoknak tekinteni, amint az az orosz nyelvi foglalkozásokon a latin *dormitur* és az orosz *спится* alakokkal kapcsolatban már nem is egyszer megtörtént latin nyelvi képzésben résztvevő vagy résztvevő egyes hallgatók részéről.

Ilyen természetű tévedést főleg az a körülmény okozhat, hogy az oroszban a folyamatos igék szenvedő alakjának képzése is a -ся képzővel történik, és így a képzésben alaki hasonlóság mutatkozik: *ire-iri, itur, itum est; спать—спаться, спится, спалось*. Ehhez hozzájárul még az, hogy a *спится* személytelen igealak, és mint ilyen, miként a latinban a tárgyatlan igék személytelen szenvedő alakjai, szintén csak egyes szám harmadik személyben használatos: *хорошо спится под утро; ему не спалось*.

A *спится* alak a *спать* és *спаться* jelentése között fennálló árnyalatbeli különbség miatt sem tekinthető a *dormitur* orosz nyelvi ekvivalensének. Amíg a *dormitur* esetében az igei jelentés a cselekvő alakhoz viszonyítva a szenvedő formában is változatlan marad, addig a *спаться* esetében a *спать* ige jelentéséhez viszonyítva árnyalati különbség mutatkozik, amint az pl. OZSEGOV szótárából [13] is kitűnik, mely a *спать* és *спаться* címszók alatt a következőket közli: „СПАТЬ... I. Находиться в состоянии сна (в I знач.)”, „СПАТЬСЯ, безл.; несов.: спится, спалось (и спалось) кому — о желании спать, о расположении ко сну. Не спалось ночью. Плохо спится” [14]. Nyilvánvaló tehát, hogy a *dormitur* alaknak az oroszban nem *спится*, hanem *спят* felel meg.

Úgy látszik, hogy ez a kérdés orosz anyanyelvűek körében is problémát okozhat. SZOBOLJEVSZKIJ ugyanis szükségesnek tartotta — nyilván nem ok nélkül —, hogy a szovjet felsőoktatási intézmények hallgatói számára oroszul megjelent latin nyelvtanában kitérjen a latin tárgyatlan igék személytelen szenvedő alakjai helyes értelmezésének és fordításának kérdésére is. Ennek során többek között a következőket állapítja meg: „В русском языке есть аналогичные по форме образования возвратного залога от глаголов средних, но иногда с другим смыслом, например: не спится = нет желания спать; не сидится; верится; плачется = хочется плакать; в латинском языке такие формы этого оттенка желания не имеют”. Ezen megállapítását néhány példával egészíti ki. Ennek során az *itur* igealakokkal kapcsolatosan is hangsúlyozottan rámutat arra, hogy ennek sem lehet a jelentése „идется”, hanem csakis „идут” [15]. Így tehát a szállóigévé lett *vegiliusi* idézet (*Sic itur ad astra*) helyes orosz fordítása: Так идут к звездам, amint azt értelmezésével együtt (этим путем идут к славе) ВАРКИН és SЕНГЬЕЦОВ szótárában is olvashatjuk [16].

Néhány tárgyatlan igének szenvedő használata a klasszikus franciában is elő-

fordult. Ezen igék a latinhoz hasonlóan szintén csak személytelen alakban szerepeltek: Il fut dansé, sauté, ballé (La Fontaine).

A nyelvtanok megállapítása szerint szenvedő ige csak tárgyias igéből képezhető. Az iskolai nyelvtanokban azonban arról nem történik említés, hogy vannak esetek, amikor a folyamatos tárgyias igéből -ся végű szenvedő alak képzése nem lehetséges. Erre a szerzőknek röviden utalniok kellett volna, mert így nyilván az a vélemény alakulhat ki, hogy minden folyamatos tárgyias igéből lehet -ся képzővel szenvedő alakot képezni. Ennek ellenkezőjére az akadémiai orosz nyelvtan mutat rá, mely a közhasználatú любить igét hozva fel példaként a következőket állapítja meg: „Кроме того, возможность наличия страдательного значения у глаголов несовершенного вида в возвратной форме ограничена лексически; ср.; например, переходный глагол любить, который образует лишь сложные формы страдательного значения; быть любимым, я любим, буду любим, был любим и др., но не образует возвратных форм с этим значением” [17]. Az akadémiai orosz nyelvtan ezen megállapításával kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy célszerű lett volna még legalább néhány olyan gyakrabban használatos igét felsorolni, melyek a любить igével együtt ebbe a kategóriába tartoznak, és röviden arra is rávilágítani, miért nincs lehetőség ezen folyamatos tárgyias igéknél a -ся végű szenvedő alakok képzésére.

Tekintettel arra a körülményre, hogy a любить igéből -ся képzővel szenvedő alak nem képezhető, ezért pl. a Ce maître est aimé des élèves szenvedőleg szerkesztett francia mondatnak oroszra is szenvedőleg történő átültetése esetén nyilvánvalóan csak ez a megoldás lehetséges: Этот учитель любим (és nem „любится”) учениками. Minthogy azonban a szenvedő jelen idejű melléknévi igenév rövid alakja ma már nem igen használatos, ezért a szenvedő szerkezet helyett ebben az esetben is cselekvő szerkezetet használunk: Ученики любят этого учителя.

A nyelvtaníróknak a -ся végződésű szenvedő alakok képzésére vonatkozó megállapításai eltéréseket mutatnak arra vonatkozóan is, hogy a szenvedő igének ez a kategóriája milyen aspektusú igéből képezhető. Bár az ige szemléleti alakjának döntő fontossága van a -ся végű szenvedő alakok képzésének szempontjából, a nyelvtanok egy részében erről nem történik említés. GODIER, TRIOMPHE és PERPER közös munkájaként francia középiskolai tanulók részére megjelent orosz nyelvkönyvben egyáltalában nincs szó arról, hogy milyen szemléletű ige szerepelhet -ся végződésű szenvedő alakban. A -ся végű szenvedő ige („verbe passif en -ся”) képzéséről mindössze a következő rövid megállapítás olvasható: „Il arrive souvent que la particule -ся donne au verbe un sens passif” [18]. Hasonló megállapítás szovjet tankönyvekben is található, így pl. Scserba szerkesztésében megjelent nyelvtanban: „Частица -ся придает глаголу страдательное значение” [19]. Ugyanez olvasható НРОМЕС és VEJSZMAN nem oroszok számára írt nyelvtanában is [20]. МАТУЙСЕНКО a nem orosz iskolák tanulói részére írt nyelvtanában szintén nem tesz említést arról, hogy milyen aspektusú ige szerepelhet -ся végződésű szenvedő alakban [21].

Más nyelvtanok szerzői az ige megjelölésében pontosan járnak el, amikor megállapítják, hogy az orosz a -ся képzővel folyamatos igéből képez szenvedő igét. Ilyen meghatározás olvasható pl. ZEMSKIJ, KRJUSKOV, SZVETLAJEV közösen írt nyelvtanában: „Этот залог выражается двумя способами: а) Глаголами на -ся несовершенного вида, чаще всего в 3-м лице: Дом строится плотниками” [22]. Hasonló megállapítást tartalmaz a SZABÓ MIKLÓS szerkesztésében megjelent középiskolai tankönyv is [23]. SUARA RÓBERT orosz nyelvkönyvében a -ся végű szenvedő ige folyamatos igéből való képzésének kizárólagosságát hangsúlyozza, amikor meg-

állapítja, hogy a -ся végű igék többek között lehetnek „szenvedő igék” is, de „csak a folyamatos igéknél” [24].

Van azonban olyan felfogás is, mely szerint bizonyos esetekben a befejezett igéből való képzés is lehetséges. Erre a lehetőségre PULKINA a nem orosz iskolák orosz nyelvet tanító oktatói számára írt nyelvтанában csak közvetve utal, amikor azt írja, hogy a -ся végű szenvedő alak képzése *főleg* folyamatos igékből történik: „Страдательная форма с частицей -ся образуется главным образом от глаголов несовершенного вида” [25]. A befejezett igéből való képzés lehetőségére valamivel részletesebben tér ki az a nyelvтан, melyet PULKINA ЗАНАВА-НЬЕКРА-СЗОВА-val közösen írt külföldi hallgatók számára. A szerzők megállapítása szerint bizonyos esetekben lehetséges a befejezett igéből képzett -ся végű alakok szenvedő jelentéssel való használata: „Лишь в некоторых случаях употребление глагола совершенного вида с частицей -ся в страдательном обороте возможно” [26]. Arra a kérdésre azonban, hogy miért szerepelhet befejezett ige -ся végű alakban ilyen esetekben, a szerzők nem térnek ki.

A befejezett igéből képzett -ся végű szenvedő alakokról az említett hazai gimnáziumi orosz nyelvтан is említést tesz: „Нéha a befejezett ige is szerepelhet -ся végződésű szenvedő alakban: Товар в этот раз поставился самолётом. Az árut ez alkalommal repülőgépen szállították. Квартира освободится через три дня. A lakás három nap múlva megürül” [27].

Ezekkel a megállapításokkal szemben az akadémiai orosz nyelvтан teljesen elmentéses álláspontot képvisel. Ismételten leszögezi, hogy a befejezett igéből képzett -ся végződésű alakoknak nincs szenvedő jelentésük: „Спряжение страдательного залога на -ся (-сь) имеет место только в глаголах несовершенного вида... формы же на -ся (-сь) от глаголов совершенного вида не имеют, как праидо, страдательного значения” [28].

A fent idézett megállapítások után joggal merül fel a kérdés: szerepelhet-e bizonyos esetekben a befejezett ige is -ся végződésű szenvedő alakban vagy sem? Az akadémiai orosz nyelvтан fenti megállapítása értelmében nem szerepelhet. Ilyenformán az olyan típusú mondatokban, mint amilyen pl. Поля покрылись снегом, a befejezett ige állítmányként szereplő -ся végű alakjának az idézett megállapítás szerint nem lehet szenvedő jelentése, és ennek megfelelően az utóbbi mondatban a покрыться ige visszaható igei 'beborítódik' jelentéssel állhat.

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban szükségesnek látszik, hogy összehasonlítás keretében rövid pillantást vessünk bizonyos visszaható igéknek egyik jelentésbeli sajátosságára. A francia, a magyar és az orosz visszaható igéinek összehasonlítása során azt látjuk, hogy a visszaható igék egyik csoportjának jelentése szenvedő értelmet is magába foglal. Szenvedő árnyalatú jelentése van a magyarban pl. az eladódik, kitudódik stb. igének: „Eladódik a ház. Kitudódik a dolog” [29]. Szenvedő értelme van a visszaható igék egyik csoportjának a franciában is pl. a következő mondatban: Cela se dit rarement (= Cela est dit rarement). A latinban viszont, melyben nincs külön visszaható ige, ennek a jelenségnek fordítottja figyelhető meg. A visszaható cselekvés kifejezését ugyanis egyrészt az teszi lehetővé, hogy sok latin tárgyias igének a passivumban nemcsak szenvedő jelentése van (lavatur = „mosatik”, „fürösztetik”), hanem visszaható is (lavatur = mosakodik, fürdik), amint azt a következő példa is mutatja: Larcus Macedo... Lavabatur in villa Formiana (C. Plinius Caecilius Secundus).

Az oroszban is vannak a visszaható igék között olyanok, melyek jelentésükre nézve bizonyos mértékben közel állnak a szenvedő igékhez. Ezeket az igéket, amint azt már fentebb említettem, az akadémiai orosz nyelvтан két csoportba sorolja:

1. глаголы возвратно-пассивного значения, pl. вспоминаться; 2. глаголы возвратно-страдательного значения, pl. направляться [30].

Azokban a példamondatokban, melyeket PULKINA és ZAHAVA—NYEKRA-SZOVA említett nyelvtana, valamint a SZABÓ MIKLÓS szerkesztésében megjelent gimnáziumi orosz nyelvtan közöl annak illusztrálására, hogy néha a befejezett ige is használatos -ся végződésű szenvedő alakban, a következő igék szerepelnek állítmányként -ся végű alakban: осветить, покрыть, окутать, сменить, поставить és освободить. Ezek az igék поставить kivételével OZSEGOV említett szótárában mind szerepelnek -ся végű alakban is, mégpedig külön címszóként, kivéve az окутаться igét, melyet OZSEGOV az окутать igenél mint visszaható alakot szerepeltet folyamatos párjával. HADROVICS—GÁLDI orosz—magyar szótára (harmadik kiadás) [31] az említett igéket mind feltünteteti visszaható alakban is a címszóként álló folyamatos ige befejezett párjaként, azonban a ставиться-поставиться igepár jelentése ez utóbbi szótár szerint: „1. tétetik, helyeztetik; 2. rég előadásra kerül... 3. felmerül, felbukkan, felvetődik.” Ezen jelentések közül egyik sem jöhet tekintetbe az idézett példamondatban állítmányként szereplő поставился igealak jelentése szempontjából. A поставить 'szállít' igével kapcsolatban meg kell még említeni, hogy ennek folyamatos párja Ozsegov idézett szótára szerint поставлять, Hadrovics és Gáldi szótárában viszont 'szállít' jelentésváltozattal a ставить ige befejezett párjaként szerepel. Ez utóbbi szótárban a поставлять ige mellett perfektív alak nincs feltüntetve.

A szenvedő ige képzésének másik módja participiumos körülírással történik. A mai orosz nyelv azt a körülírt szenvedő alakot használja, melyet befejezett igéből képez a быть ige megfelelő idejének és az ige szenvedő múlt idejű melléknévi igeneve rövid alakjának összetételével, pl. я украшен, буду украшен, был украшен.

A folyamatos igéből az ige szenvedő jelen idejű melléknévi igeneve rövid alakjának és a быть ige megfelelő idejének összetételével szerkesztett alak (pl. я украшаем, буду украшаем, был украшаем) ma már nem igen használatos.

A nyelvtanok nem vagy csak egészen röviden tesznek említést az olyan ritkán előforduló esetekről, amikor a folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenév rövid alakban állítmányként szerepel. A passivum ezen alakkal való kifejezésének lehetőségére ZEMSKIJ—KRJUCSKOV—SZVETLAJEV nyelvtana csak közvetve utal, amikor a következőket állapítja meg: „Страдательный залог. . . выражается двумя способами: . . . б) Краткими страдательными причастиями, главным образом прошедшего времени, образуемыми чаще всего от глаголов совершенного вида” [32]. Olyan mondatot azonban nem közöl példaként, melyben folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenév rövid alakban állítmányként szerepel. Az akadémiai orosz nyelvtan is megemlíti a szenvedő múlt idejű melléknévi igenév tárgyalásánál, hogy ezen melléknévi igeneveknek szintén van rövid alakjuk állítmány kifejezésére [33]. A felsorolt rövid alakok között mindössze egy van olyan, amelyik folyamatos igéből képzett (бит), kettő kétszemléletű igéből képzett, a többi befejezett igéből képzett alak. Példamondatot ez a nyelvtan sem közöl.

A folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenév esetében mind a képzésével, mind a jelentésével, mind pedig használatával kapcsolatban merülhet fel probléma, amint azt a tapasztalat mutatja:

A képzést illetően a nyelvtanok általában csak annak megállapítására szorítkoznak, hogy az oroszban a folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenevek ritkán használatosak, számuk kevés [34]. A már idézett gimnáziumi orosz nyelvtan megállapítása szerint „kb. 90%-ban csak a befejezett igéből képzett alakot használják” [35]. Ugyanez a nyelvtan az akadémiai orosz nyelvtannál is több olyan melléknévi igenevet sorol fel, melyet az orosz folyamatos igéből képez (виденный,

деланный, писанный, читанный, бритый, ведённый, битый, молотый, мытый [36]. A már említett főiskolai nyelvtan néhány ilyen melléknévi igenév felsorolása után zárójelben a következő megjegyzést teszi: „главным образом прилагательные” [37]. Véleményem szerint célszerű volna az, ha a nyelvtanok még több ilyen, a használatban gyakrabban előforduló melléknévi igenevet sorolnának fel, és használatukra is rávilágítanának. Ezt azért tartom ajánlatosnak, mivel a szótárakban ezen melléknévi igenévi alakok feltüntetésénél mutatkozó eltérések és ezenkívül egyes nyelvtanok megállapításai téves következtetésekhez vezethetnek. Vegyük például azokat a melléknévi igeneveket, melyeket a fent említett gimnáziumi orosz nyelvtan teljes alakban sorol fel. Ezek közül a читанный, бритый, молотый és мытый igeneveket mind OZSEGOV, mind pedig HADROVICS—GÁLDI szótára (első kiadásában, az igei táblázatokban) feltünteti, mégpedig teljes alakban. OZSEGOV a видеть igénél közli a szenvedő múlt idejű melléknévi igenevet (виденный), HADROVICS—GÁLDI szótárából viszont az tűnik ki, hogy ez nem létező alak. OZSEGOV szótárában a вести igénél hiányzik a szenvedő múlt idejű melléknévi igenévi alak, HADROVICS—GÁLDI szótárában azonban szerepel (ведённый). OZSEGOV a делать igénél szintén nem közli ezt az igenévi alakot, bár a делать és вести kivételével a szóban forgó többi igénél feltünteti (HADROVICS—GÁLDI szótárában a делать ige nem szerepel az igei táblázatban). OZSEGOV a писать igénél a rövid alakot (писан), HADROVICS—GÁLDI a teljes alakot (писанный) közli. A бить igénél OZSEGOV szótárában a szenvedő múlt idejű melléknévi igenév mindkét alakban (битый, бит), HADROVICS—GÁLDI szótárában csak teljes alakban szerepel, bár ez utóbbi szótár nem egy folyamatos igénél mindkét alakot közli, pl. a тольчиг igénél is: толчённый (-ён, -ена, -ено). Ezek közül viszont OZSEGOV szótárában egyik alak sem szerepel.

Az akadémiai orosz nyelvtan a szenvedő múlt idejű melléknévi igenév tárgyalásánál szintén felsorol néhány, folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenevet teljes alakjában. Ezek között szerepel a красть ige szenvedő múlt idejű melléknévi igeneve is (краденный), melyet HADROVICS—GÁLDI szótára szintén közöl az igei táblázatban. Ezt a melléknévi igenevet OZSEGOV szótára nem közli a красть igénél, ellenben külön címszóként szerepelteti a közönséges melléknévként használatos alakot (краденый). Ugyanígy jár el a печёный esetében is, és a печь igénél a печёный alakot szintén nem közli. Az akadémiai orosz nyelvtan a melléknévként használt печёный (печёный картофель) mellett megemlíti a печённый igenévi alakot is (картофель, печённый в золе) [38]. HADROVICS—GÁLDI szótára az első kiadásában ez utóbbit nem létező alaknak vette, és helyette a befejezett ige (испечь) megfelelő melléknévi igenévi alakját adta: испечённый (-ён, -ена, -ено). Ezen alak helyett a legújabb kiadásban már ez áll: печённый (-ён, -ена, -ено).

A folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenévi alakok feltüntetésénél mutatkozó eltéréseken kívül téves következtetésekhez vezethet az olyan megállapítás is, amilyennel НРОМЕС és VEJSZMAN közösen írt nyelvtanában találkozunk. A szerzők ugyanis a szenvedő múlt idejű melléknévi igenévnek folyamatos igéből való képzésével kapcsolatban a következőket állapítják meg: „От глаголов несовершенного вида страдательные причастия прошедшего времени не образуются, за исключением виденный, слышанный, читанный [39]. Ez a megállapítás helyesbítésre szorul, minthogy a fentebb említett szenvedő múlt idejű melléknévi igenevek száma is arra mutat, hogy a видеть, слышать, читать igeiken kívül, ha nem is nagy számban, más folyamatos igék is képeznek szenvedő múlt idejű melléknévi igenevet. Hasonlóképpen más megfogalmazást kíván a szerzők következő megállapítása is: „От глаголов пить, брать, ждать, писать и некоторых других страдательные причастия не образуются” [40]. A пить, брать, ждать és писать igék,

amint ismeretes, szenvedő jelen idejű melléknévi igenevet valóban nem képeznek. А брать igéből képzett „братый” alak használata a mai orosz nyelvben az akadémiai orosz nyelvtan megállapítása szerint csak népies kifejezésben lehetséges [41], ezért ez az alak a szótárakban nem szerepel. А ждать igénél OZSEGOV szótára nem közöl szenvedő múlt idejű melléknévi igenévi alakot, НАДРОВИЧС—GÁLDI szótárának legújabb kiadása viszont feltünteti ezt az igenévi alakot (жданый), mely azonban az első kiadás jelölése szerint nem létező alak. А пить és писать igénél mindkét szótár közli a szenvedő múlt idejű melléknévi igenevet, mégpedig a következő formában: OZSEGOV: пятый (пит, питá и пита, пйто); писан. НАДРОВИЧС—GÁLDI: питый (пит, -á, -о); писанный.

A szenvedő múlt idejű melléknévi igenév jelentésével kapcsolatban az a probléma merült fel, hogy létezik-e különbség a befejezett és a folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenév jelentése között, természetesen olyan esetben, amikor a folyamatos igéből képzett szenvedő múlt idejű melléknévi igenév a használatban előfordul.

Nyilvánvaló, hogy a befejezett és a folyamatos ige ezen igeneve között éppen úgy van bizonyos jelentésbeli különbség, mint pl. a következő mondatban előforduló cselekvő múlt idejű melléknévi igenevek esetében is: „К этому времени относится деятельность... работавшего в В. чехословацкого художника-реалиста Я. Купецкого (см.) (1667—1740), написавшего, в частности, портрет Петра I.” (42). А két igenévi alak (работавшего, написавшего) között van bizonyos jelentésbeli különbség, de csak az aspektus szempontjából nézve. Ugyanez a helyzet a szenvedő múlt idejű melléknévi igenevek esetében is.

Ha történetesen az oktatás folyamatában merül fel a tanulók, ill. a hallgatók részéről ilyen probléma, célszerű ugyanazon igepár szenvedő múlt idejű melléknévi igeneveit összehasonlítani és ezeket mondatban állítmányként is kifejezni, pl. az alábbi módon:

„читанная мною книга” = та книга, которую я читал;

„прочитанная мною книга” = та книга, которую я прочитал.

A szenvedő múlt idejű melléknévi igenév képzésével kapcsolatban valamennyi nyelvtan megállapítja, hogy ez a melléknévi igenév tárgyas befejezett és folyamatos igékből képezhető, ez utóbbiakból azonban ritkábban. Az említett hazai gimnáziumi orosz nyelvtan már idézett megállapításában arra is rámutat, hogy „kb. 90%-ban csak a befejezett igéből képzett alakokat használják”. Arról azonban általában nem történik említés a nyelvtanokban, hogy vannak olyan tárgyas befejezett igék, melyeknek szenvedő múlt idejű melléknévi igeneve a használatban nagyon ritkán fordul elő. Erre a körülményre az akadémiai orosz nyelvtan utal, amikor a következőket állapítja meg: „Страдательные причастия прошедшего времени от некоторых глаголов совершенного вида употребляются очень редко” [43]. Példaként a következő melléknévi igeneveket említi meg: покаранный, оощущённый, презренный, призренный, претерпенный. Ezen melléknévi igenevekkel kapcsolatosan is felmerül a kérdés, mi az oka annak, hogy ezek az igenevek a használatban csak nagyon ritkán fordulnak elő. Erre azonban az akadémiai orosz nyelvtan már nem tér ki. Célszerű lett volna, ha a fenti felsorolásban még több ilyen melléknévi igenév kap helyet. Egyébként a felsorolt melléknévi igenevek претерпенный kivételével OZSEGOV szótárában a megfelelő igéknél fel vannak tüntetve.

A szenvedő szerkezet (страдательная конструкция, страдательный оборот), amennyiben a cselekvés alánya is ki van téve, a következő részekből áll: nyelvtani alany, állítmány, a cselekvés végrehajtóját (производитель действия) jelölő logikai alany eszközhatározó esetben (творительный действующего лица, творительный

производителя действия): Дом строился рабочими. Дом был построен рабочими.

A szenvedő szerkezet tagjainak használatával kapcsolatban főleg jelentéstani vonatkozásban merülnek fel problémák.

A latinban függetlenül az állítmánnyal kifejezett cselekvés minőségétől, valamint — személyt jelentő logikai alany esetében — attól, hogy a cselekvést egy vagy több személy, vagy élőlények alkotta valamilyen közösség hajtja végre, nyelvtani alanyként egyaránt szerepelhet élőlényt vagy élettelen dolgot jelentő névszó: Non semper viator a latrone, nonnunquam etiam latro a viatore occiditur (Cicero). Canes currentes bibere in Nilo flumine, A corcodilis ne rapiantur, traditum est (Phaedrus). Truditur dies die (Horatius). Idem hoc fit a principibus Hispaniae (Caesar).

Ha ZEMSZKIJ—KRJUCSKOV—SZVETLAJEV említett nyelvtanának 1950. évi kiadásában a szenvedő igefajtvával kapcsolatosan felsorolt példamondatokat nézzük, ott többek között a következő mondatokat találjuk: Дом строится плотниками. Деньги выдаются кассиром. Дети одеваются няней. — Дом выстроен плотниками. Деньги выданы кассиром. Дети одеты няней [44]. Ezen mondatok alapján azt lehet gondolni, hogy az orosz nyelvben is a latinhoz hasonló a helyzet a szenvedő szerkezet nyelvtani alanyának, ill. a szenvedő szerkezetnek használatát illetően. Ez azonban nem egészen így van. Bizonyos esetekben ugyanis, amikor a szenvedő szerkezetben nyelvtani alanyként élőlényt jelentő szó szerepelne, az oroszban a szenvedő szerkezet helyett cselekvő szerkezetet találunk. Ez a jelenség az állítmányként szereplő ige jelentésével, ill. a logikai alannal áll összefüggésben.

Úgy látszik azonban, hogy a megfelelő szerkezet használatának kérdése orosz nyelvtanírók számára is problémát okozott. ZEMSZKIJ—KRJUCSKOV—SZVETLAJEV nyelvtanából idézett fenti példák között szerepel a következő szenvedőleg szerkesztett mondat is: Дети одеваются няней. Ez a mondat azonban így szenvedőleg meg szerkesztve nem helyes az akadémiai orosz nyelvtan következő megállapítása értelmében: Глаголы-сказуемые, обозначающие физические действия и относящиеся к подлежащему-названию лица, не выражают страдательного залога и не употребляются в сочетаниях с творительным производителем действия. Так, не говорят: „ребенок умывается и одевается няней”; „дети провожаются в школу отцом”, а говорят: няня умывает ребенка; отец провожает детей [45]. Ez a magyarázata annak, hogy ZEMSZKIJ—KRJUCSKOV—SZVETLAJEV említett nyelvtanának 1963. évi kiadásában a Дети одеваются няней mondat és ennek körülírt alakú állítmánnyal szerkesztett párja (Дети одеты няней) már nem szerepel a szenvedő szerkezetű példamondatok között. Így tehát a дети одеваются няней helyett няня одевает детей cselekvőleg szerkesztett mondat használata a helyes, az olyan mondatok esetében azonban, mint pl. „Пол моется уборщицами ежедневно”, „Ученики воспитываются школой”, a szenvedő szerkezet alkalmazása nem ütközik akadályba.

Az akadémiai orosz nyelvtan idézett megállapításával kapcsolatosan azonban felmerül az a kérdés, hogy miért van szükség a szenvedő szerkezet helyett cselekvő szerkezet használatára a „ребенок умывается и одевается няней” és a „дети провожаются в школу отцом” mondatok, valamint a hasonlóképpen szerkesztett „Дети одеваются няней” mondat esetében, mely, amint láttuk, az említett orosz nyelvtanban szenvedő szerkezetű példamondatként szerepelt. Hasznos lett volna, ha az akadémiai orosz nyelvtan röviden kitért volna arra, hogy az умывается, одевается, провожаются, ill. más ilyen igealakok a fenti mondatokban, ill. az azokhoz hasonló összetételű mondatokban miért nem fejezhetnek ki szenvedő értelmet.

Amint arról a szenvedő igefajta képzésével kapcsolatban már szó volt, két egymással ellentétes álláspont van arra vonatkozóan, hogy szerepelhet-e befejezett ige

is -ся végű szenvedő alakban. Az akadémiai orosz nyelvtan ismételtlen leszögezi, hogy befejezett igéből képzett -ся végű alakoknak nincs szenvedő jelentése. A másik felfogás szerint bizonyos esetekben lehetséges a befejezett igéből képzett -ся végű alakoknak szenvedő jelentéssel való használata. Erre vonatkozóan PULKINA és ZHANA—NYEKRASZOVA közösen írt nyelvtanában az alábbi mondatokat találjuk: Комната осветилась ярким светом. Поля покрылись снегом. Лес окутался туманом. Рабовладельческий строй сменился феодальным. Ezen példák felsorolása után a szerzők a kivételes használatra vonatkozóan a következőket állapítják meg: „В таких предложениях говорится обычно о действиях или явлениях, не зависящих от воли человека, и речь идет о переходе от одного состояния к другому. Сравните: Лес окутался туманом. Лес окутан туманом. Поля покрылись снегом. Поля покрыты снегом” [46].

A fent idézett mondatok alapján valóban azt kell mondanunk, hogy a jelzett körülmények között befejezett ige is szerepelhet -ся végű alakban szenvedő szerkezete állítmányaként. Minthogy azonban az akadémiai orosz nyelvtan semmiféle kivételes esetről nem tesz említést, ezért célszerű lett volna, ha a szerzők magyarázattal szolgáltak volna arra vonatkozóan, hogy miért lehetséges ez a kivételes használat az említett körülmények között. A szerzők egyébként munkájuk 1968. évi legújabb kiadásában a Лес окутался туманом mondatot, nem tudni mi okból, már nem közlik a példamondatok között, és így ez a mondat a körülírt alakú állítmánnyal szerkesztett párjával együtt az összehasonlításból is kimaradt.

A fentebb felsorolt példamondatokban, amelyeket a szerzők annak illusztrálására közölnek, hogy bizonyos esetekben a befejezett ige is használatos -ся végű alakban szenvedő szerkezetben, a Комната осветилась ярким светом mondat is szerepel. Ezen mondatban és a vele együtt felsorolt többi példamondatban is az állítmány múlt időben áll. A befejezett igéből képzett -ся végű szenvedő alaknak múlt időben való használatára vonatkozóan viszont a BOLLA, PÁLL és PAPP közös munkájaként megjelent orosz nyelvtanban a következő megállapítás található: „Существует определенная связь между этими возвратно-страдательными конструкциями и видами глаголов. Глаголы совершенного вида в этой функции в прошедшем времени никогда не употребляются, в формах настоящего (будущего) времени также очень редко. Итак: Задача решается учеником. (Задача решалась учеником.) Задача будет решаться учеником. — возможные по типу конструкции, а фразы *Задача решится учеником./ *Задача решила учеником. невозможны (ср. Виноградов 1947, 633; В. В. Виноградовым приводится как допустимая фраза Комната осветится лампой — т. е. форма настоящего [будущего] времени глагола совершенного вида в этой функции)” [47]. A továbbiak során némi megfogalmazásbeli módosítással a következő megállapítást találjuk ezzel a kérdéssel kapcsolatban: „глагол совершенного вида в страдательно-возвратной форме еще допустим в настоящем времени, но почти невозможен в формах прошедшего времени” [48].

A folyamatos igéből képzett -ся végű szenvedő alakokkal kapcsolatos nyelvtani megállapítások között ellentmondással találkozunk arra vonatkozóan is, hogy ez a szenvedő alak hányadik személyben használatos. A már idézett nyelvtanok egy részében a szerzők egyáltalában nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel. A francia ANDRÉ MAZON viszont kategórikusan kijelenti, hogy a -ся képzős alak csak harmadik személyben használatos: „... soit le verbe réfléchi, mais seulement à la 3e personne du singulier ou du pluriel: эта книга часто осуждается 'ce livre est souvent condamné', как говорится 'comme il est dit, comme on dit', письма воспрещаются 'les lettres sont interdites'” [49]. Ugyanilyen értelmű megállapítás olvasható a már em-

lített hazai középiskolai orosz nyelvtankönyvben is: „A visszaható igével kifejezett szenvedő jelentésű állítmány csak a harmadik személyben használatos” [50].

Ezek a megállapítások ebben a megfogalmazásban helyesbítésre szorulnak. A -ся végű szenvedő alakkal kifejezett állítmány ugyanis, bár többnyire harmadik személyben használatos, más személyben is előfordul. A már említett nyelvtanok közül egyesekben, így az idézett hazai gimnáziumi orosz nyelvtankönyvben a „többnyire”, az akadémiai orosz nyelvtanban, ZEMSZKIJ—KRJUCSKOV—SZVETLAJEV orosz nyelvtanában а преимущественно, ill. чаще всего szavakkal történik utalás arra vonatkozóan, hogy a szenvedő szerkezetben а-ся képzős igealakkal kifejezett állítmány nem csupán harmadik személyben fordul elő [51]. Az akadémiai orosz nyelvtanban, ha nem is éppen ezzel a kérdéssel kapcsolatban, példa is található: „Потом, я где-то, кажется, на репетиции, приглашаюсь прямо Мухиным” [52].

A participiumos körülírással képzett alakok mondatbeli szerepével jelentéstan szempontból az eddigiek során idézett nyelvtanok nem vagy csak egészen röviden foglalkoznak. Az említett hazai gimnáziumi orosz nyelvtankönyv megállapítása szerint a szenvedő szerkezetű mondatban a befejezett igéből körülírással képzett alak használata „a bekövetkezett *eredményt* vagy *állapotot* emeli ki” [53]. Ezen megállapítás után közölt táblázat azt szemlélteti, hogy a kapcsolóige nélkül álló alak „jelenlegi”, a kapcsolóige múlt, ill. jövő idejével szerkesztett alak pedig „múltbeli”, ill. „jövőbeli” eredményt vagy állapotot jelöl. Ennél a kérdésnél azonban figyelembe kell vennünk azt is, hogy a körülírt alak használata nemcsak a cselekvés folytán bekövetkezett „eredményt vagy állapotot emeli ki”, hanem az eredményt vagy állapotot előidéző cselekvésre is utal az állítmány névszói részét képező melléknévi igenév tartalmánál fogva.

НРОМЕС és VEJSZMAN közösen írt nyelvtanukban szintén megállapítják, hogy a körülírt alakkal kifejezett állítmány állapotot jelöl [54], és ugyancsak táblázatosan szemléltetik a cselekvő és szenvedő szerkezetet, mégpedig oly módon, hogy a körülírt alakú állítmánnyal szerkesztett példamondatok is a Настоящее время, Прошедшее время és Будущее время elnevezéssel jelölt rovatokban szerepelnek, így a Дом построен (рабочими) mondat a Настоящее время elnevezésű rovatban. Ugyanez a mondat a logikai alany nélkül szerepel GALKINA—FEDORUK, GORSKOVA és SANSZKIJ közös munkájaként megjelent orosz nyelvtanban a szerzők azon megállapítására közölt példamondatok között is, hogy a szenvedő múlt idejű melléknévi igenévnek kapcsolóige nélkül álló rövid állítmányi alakja múltban befejezett cselekvés jelenben is fennálló eredményének kifejezésére használatos. A szerzők a szenvedő múlt idejű melléknévi igenév rövid alakjának mondatbeli szerepével kapcsolatban a következőket állapítják meg: „Как сказуемое они сочетаются со связкой в прошедшем и будущем времени был и буду; показателем настоящего времени является нулевая связка” [55]. Ezen körülírt alakokkal kifejezett állítmány idejére vonatkozóan a magyar nyelven elsőnek megjelent orosz nyelvtan szerzője a példákat így közli: „Jelen idő: я награжден. Мúlt idő: я был награжден. Jövő idő: я буду награжден” [56].

Az akadémiai orosz nyelvtan viszont nemcsak a быть kapcsolóige múlt idejével szerkesztett alakokat, hanem a kapcsolóige nélkül álló alakokat is befejezett múlt idejű szenvedő alakoknak (Страдательные формы прошедшего времени совершенного вида) mondja azzal a megkülönböztetéssel, hogy amíg a kapcsolóige múlt idejével álló alakok múltbeli eredményt kifejező jelentéssel (со значением результата в прошлом) használatosak, addig a kapcsolóige nélküli alakok „perfectum”-jelentéssel (со значением перфекта) állnak [57]. Ez a jelentés a latinban a praesens perfectum logicum jelentésének felel meg. Így tehát a szenvedő szerkezetű latin

mondat oroszra szenvedőleg történő átültetése esetén a praesens perfectumban levő állítmány fordítása vagy a kapcsolóige nélküli alakkal vagy pedig a быть kapcsolóige múlt idejével szerkesztett alakkal történik, aszerint, hogy a latin mondat állítmánya praesens perfectum logicum (Pugna magna victi sumus (Livius) „мы, (римляне), побеждены в большом сражении”) vagy pedig praesens perfectum historicum szerepében fordul elő (Primo Punico bello Regulus captus est a Poenis (Cicero) „В первую Пуническую войну Регул был взят в плен карфагенянами”) [58].

A быть kapcsolóige múlt idejével szerkesztett alak jelentésére vonatkozó megállapítások között is találkozunk eltéréssel. A nyelvtanok megállapítása szerint a быть kapcsolóige múlt idejével szerkesztett alak múltbeli eredményt vagy állapotot fejez ki. GALKINA—FEDORUK, GORSKOVA és SANSZKIJ közös munkájaként megjelent orosz nyelvtan, mely a kapcsolóige nélkül álló alakról azt állapítja meg, hogy az a múltban végbement cselekvés jelenben is fennálló *eredményét* fejezi ki, a kapcsolóige múlt idejével álló alakról azt mondja, hogy az múltban végbement *cselekvésre* mutat rá: „Сочетание же страдательного причастия прошедшего времени со связкой в прошедшем времени указывает на действие, полностью отнесенное к прошлому” [59].

A szenvedő szerkezet cselekvő alanyát, vagyis a logikai alanyt az orosz pusztá eszközhatározó esettel fejezi ki. A latinban csak a dolognév áll pusztá ablativusban (ablativus rei efficientis), a személynév viszont *a, ab* praeposícióval egészül ki (ablativus auctoris). A franciában a logikai alanyként álló szó általában *par*, ritkábban *de* viszonzószóval használatos.

Régebben az orosz nyelv a szenvedő szerkezetben a logikai alanyt nemcsak pusztá eszközhatározó esettel fejezte ki, hanem *от* viszonzós birtokos esettel is. RAKOVSKY JÁNOS 1867-ben megjelent orosz nyelvtanában még erről a két kifejezési lehetőségről ír, és azt a következő példával szemlélteti: „Дарій победёнъ былъ отъ Александра, vagy, Дарій победёнъ былъ Александром, Dárius Sándor által meggyőzöttet” [60].

Az *от* viszonzós birtokos esetnek a logikai alany kifejezésére történő használatával egyékként már az ószláv nyelvben találkozunk. Ezzel kapcsolatban NYIKIFOROV a következőket írja: „Название действующего лица при сказуемом в страдательном залоге имело форму род. падежа с предлогом отъ” [61]. Ez a megállapítás kiegészítésre szorul a megjegyzéssel, hogy az ószláv a pusztá eszközhatározó esetet is használta a logikai alany kifejezésére: победёнъ будещи нама (Супрасльская рукопись) [62]. A szenvedő szerkezet cselekvő alanyának ezen kétféle kifejezési módja az óorosz nyelvben is megfigyelhető: „Аще вывержена будеть лодья ветром великим на землю чуюю” (= „Если выкинута будет ладья сильным ветром на чужую землю”) . . . „Тако же аще от рати ять будеть от тех грекъ” (= „Также, если и на войне взят будет он теми греками”). . . „И крестися въ Ердане от Иоана” (= „И крестился он в Иордане от Иоанна”) [63].

A szenvedő szerkezet jelentése szempontjából igen fontos szerepet játszik az a körülmény, hogy a mondatban ki van-e téve vagy sem a cselekvő tényezőt kifejező logikai alany. A franciában gyakran az ún. complément d’agent jelenléte adja meg a mondatnak a szenvedő értelmet, amint az az „Elle a été fatiguée” és „Elle a été fatiguée par le voyage” mondatok összehasonlításából is kiténik [64]. Hasonló jelenség az oroszban is megfigyelhető. Amikor ugyanis a logikai alanyt kifejező névszó a mondatból hiányzik, ill. a használata körülményes vagy nem is lehetséges, ilyen esetekben az akadémiai orosz nyelvtan megállapítása szerint a szenvedő jelentés gyöngül, és a -ся képzős, valamint a participiumos körülírással képzett alakok

könnyen visszaható igei jelentést kapnak [65]. Felmerül azonban a kérdés: a szenvedő szerkezetben a cselekvés alanyát kifejező eszközhatározó eset használata milyen esetekben körülményes, ill. nem lehetséges, és mi ennek az oka?

A logikai alanyt kifejező eszközhatározó esettel kapcsolatban a fent említettek kivül az akadémiai orosz nyelvtan szerint a szenvedő jelentés világossága attól is függ, hogy a szenvedő szerkezet nyelvtani alanyának szerepében élettelen dolgot vagy pedig élőlényt jelentő szó áll-e. Amint láttuk, a latinban ez nem játszik szerepet a nyelvtani alany esetében, az oroszban viszont az élettelen dolgot jelentő névszó sokkal szabadabban használható a szenvedő szerkezet nyelvtani alanyaként, mint személyt jelentő névszó [66].

A fentebbiek során már szó volt arról, hogy a „Дети одеваются няней” típusú mondatokban, amelyekben a szenvedő szerkezet nyelvtani alanyaként személyt jelentő névszó, állítmányként pedig az alanyra irányuló fizikai cselekvést jelentő ige szerepelne, az akadémiai orosz nyelvtan megállapítása értelmében az állítmány nem fejez ki szenvedő jelentést, és mellette nem használható a cselekvés végrehajtóját jelölő eszközhatározó eset. Ilyenkor az orosz a szenvedő szerkezet helyett cselekvő szerkezetet alkalmaz. A szenvedő jelentés azonban fennáll az akadémiai orosz nyelvtan szerint a személyt jelentő nyelvtani alany és a -ся végű alakban szereplő állítmány használata esetén akkor, ha a cselekvés végrehajtója kollektívát, szervezetet, igazgatási intézményt jelentő főnév, továbbá akkor is, ha a cselekvés végrehajtója nincs ugyan kifejezve a mondatban, de logikai alanyként közösség, nem pedig egyetlen személy képzelhető el [67]. Arra a kérdésre azonban, hogy ilyen esetekben miért állhat fenn a szenvedő jelentés, az akadémiai orosz nyelvtan nem ad magyarázatot.

Mínthogy a „Дети одеваются няней” mondatban, amely a ZEMSKIJ, KRJUCSKOV, SZVETLAJEV közös munkájaként megjelent orosz nyelvtan 1950. évi kiadásában mint szenvedő példamondat szerepel, az akadémiai orosz nyelvtan fenti megállapítása értelmében az állítmány nem fejez ki szenvedő értelmet, és így mellette a logikai alany kifejezésére eszközhatározó eset nem állhat, bár a kivételes használatra is található ritkán előforduló példa [68], az említett szerzők munkájának 1963. évi kiadásában, amint említettem, ez a mondat már kimaradt a példaként felsorolt szenvedő mondatok közül. A szerzőknek ez az eljárása egy másik mondat esetében is megismétlődött. Munkájuk 1950. évi kiadásában a melléknévi igenévről szóló részben ugyancsak szenvedő mondatként szerepel a „Сын воспитывается отцом” mondat is, melyet a szerzők melléknévi igeneves szerkezet alakjában is kifejeznek annak szemléltetésére, hogy egyes -ся végű igékből képzett melléknévi igeneveknek szenvedő jelentése is lehet: „сын воспитывающийся отцом” [69]. Az 1963. évi kiadásban a szerzők ezt az utóbb említett mondatot, ill. ennek melléknévi igeneves szerkezettel kifejezett változatát „Отчёт обсуждается собранием” mondattal, ill. „отчёт, обсуждающийся собранием” melléknévi igeneves szerkezettel helyettesítették [70].

A latinban sem a nyelvtani, sem a logikai alany jelentése, sem pedig az a körülmény, hogy az állítmány fizikai cselekvést fejez-e ki vagy sem, nem játszik gátló, ill. korlátozó szerepet a szenvedő szerkezet megszerkesztésénél. Az oroszban viszont, amint a fentebbiek során láttuk, másképpen áll a helyzet. Így van ez bizonyos tekintetben a franciában is, mégpedig a szenvedő értelmű visszaható szerkezet használatánál. Ennek nyelvtani alanyaként ugyanis dolgot jelentő szó vagy a *cela* (*ça*) névmás használatos. A cselekvés végrehajtóját a szenvedő értelmű visszaható szerkezet esetén a francia nem jelöli meg a mondatban. Így tehát, amint MARTINON megjegyzi, ma már nem használatos logikai alannal szerkesztett olyan mondat, mint pl. a

következő: Cela s'est dit par le peuple [71]. A logikai alany analógiás használatával az írónál nem egy esetben találkozunk: Cependant par Baucis le festin se prépare (La Fontaine). Les permissions de copier s'accordent par le directeur (P. Mérimée).

A logikai alannal kapcsolatban szólnom kell még két olyan kérdésről, melyekkel sem az akadémiai orosz nyelvtan, sem a többi említett nyelvtan nem foglalkozik.

A latinban, amint ismeretes, bizonyos igék mellett kettős nominativus áll, így pl. a valaminek nevezést, tartást jelentő igék mellett is, amikor ezek szenvedő alakban szerepelnek: Iuppiter a poëtis pater divumque hominumque dicitur (Cicero). Felmerül a kérdés, hogy az oroszban a valaminek nevezést, tartást jelentő igék mellett szerepelhet-e kettős eszközhatározó eset a szenvedő szerkezetben. Amint azt a fenti típusú mondatoknak oroszra szenvedőleg történt fordítása mutatja, a valaminek nevezést, tartást jelentő ige mellett az oroszban kettős eszközhatározó szerepel a szenvedő szerkezetű mondatban, így pl. a következő latin mondatok orosz fordítása esetében is: Cicero a senatu pater patriae appellatus est — Цицерон был назван сенатом отцом отечества [72]. Socrates omnium sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus est — Сократ оракулом Аполлона был признан мудрейшим из всех [73]. Kettős eszközhatározó esetnek ilyen használatával orosz szakszövegekben is találkozunk, így pl. a biológia-földrajz szakos főiskolai hallgatók által előzőleg használt orosz szakszöveg-gyűjteményben a következő szenvedő szerkezet szerepelt kettős eszközhatározó esettel: Балатон, называемый местным населением „венгерским морем” [74].

Az eddig említett nyelvtanok nem foglalkoznak azzal a kérdéssel sem, hogy lehetséges-e a cselekvés végrehajtója kifejezésének még más módja is az eszközhatározó eseten kívül úgy, amint az a franciában az *au moyen de*, *par l'intermédiaire* de stb. előjárás szerkezet használata révén történik. Erre a kérdésre is igenlő válasz adható, minthogy az oroszban is lehet más közvetítő a logikai alany kifejezésénél. Ilyen szerepet játszik a szenvedő szerkezetű mondatban a сторона szó (co) viszonyos birtokos esete (co стороны): „В этом самолете моему Коле также было уделено много внимания и заботы со стороны экипажа”.

Amint a dolgozatomban előadottakból is láthatjuk, nem helytálló az a vélemény, mely szerint a passivum kifejezése az oroszban nagyon egyszerű, problémamentes kérdést jelent. A behatóbb vizsgálat ennek az ellenkezőjéről tanúskodik, figyelemztetve arra, hogy az egyszerűnek látszó nyelvi jelenségekkel kapcsolatban is a problémák egész sora merülhet fel. Egyben emlékeztünkbe idézi az orosz nyelv első tudományos nyelvtana szerzőjének, LOMONOSZOVNAK az orosz nyelv tanulmányozásával kapcsolatos következő megállapítását is: „Кто отчасу далее в нем углубляется, употребляя предводителем общее философское понятие о человеческом слове, тот увидит безмерно широкое поле, или, лутче сказать, едва пределы имеющее море” [75].

JEGYZETEK

- [1] AURÉLIEN SAUVAGEOT, Français écrit, français parlé. Paris, 1962. 130—137.
- [2] Az orosz nyelv tankönyve középiskolák számára. Szerkesztette DR. SZABÓ MIKLÓS, Budapest, 1952. 181.
- [3] Orosz nyelvtan a gimnáziumok számára. Szerkesztette DR. SZABÓ MIKLÓS. Budapest, 1955. 89.
- [4] Грамматика русского языка. Москва, 1960. I, 414.
- [5] Уо. I, 414.
- [6] I. m. 141.
- [7] Latin nyelvtan a gimnáziumok számára. Szerkesztette NÉMETH JÁNOS. Budapest, 1956. 184.

- [8] ANDRÉ MAZON, Grammaire de la langue russe. Paris, 1943. 143.
- [9] Грамматика русского языка. Часть первая. Издание одиннадцатое. Под редакцией акад. Л. В. Щербы. Москва, 1950. 147.
- [10] Матийченко, А. С., Грамматика русского языка. Часть первая. Издание второе, исправленное и дополненное. Москва, 1950. 226.
- [11] I. m. I, 419.
- [12] Земский, А. М.—Крючков, С. Е.—Светлаев, М. В., Русский язык. Часть первая. Под редакцией академика В. В. Виноградова. Издание третье, дополненное и исправленное. Москва, 1950.
- [13] Ожегов, С. И., Словарь русского языка. Издание четвертое, исправленное и дополненное. Москва, 1961.
- [14] Az idézetben a kiemelések tőlem származnak.
- [15] Соболевский, С. И., Грамматика латинского языка. Часть первая. Издание 3-е, просмотренное. Москва, 1950. 128.
- [16] Бабкин, А. М.—Шендецов, В. В., Словарь иноязычных выражений и слов. Москва, 1966. II, 1170.
- [17] I. m. I, 504.
- [18] GODIER T.—TRIOMPHE J.—PERPER M. I., Le russe vivant. Paris-Moscou, 1964. 2 ème année, 84.
- [19] I. m. I, 147.
- [20] Хромец, Н. Г.—Вейсман, А. П., Учебник русского языка для нерусских. Издание второе, переработанное и сокращенное. Москва, 1963. 77.
- [21] I. m. I, 225—6.
- [22] I. m. I, 199.
- [23] I. m. 184.
- [24] SUARA RÓBERT, Orosz nyelvkönyv. II. rész. Budapest, 1961. (3) 289.
- [25] Пулькина, И. М., Краткий справочник по русской грамматике. Под редакцией доктора филологических наук проф. П. С. Кузнецова. Издание третье. Москва, 1951. 195.
- [26] Пулькина, И. М. и Захава-Некрасова, Е. Б., Учебник русского языка для студентов-иностранцев. Под редакцией проф. П. С. Кузнецова. Издание второе. Москва, 1960. 538.
- [27] I. m. 141.
- [28] I. m. I, 502.
- [29] BALASSA JÓZSEF—SIMONYI ZSIGMOND, Tüzetes magyar nyelvtan. Budapest, 1895. 441.
- [30] I. m. I, 419—420.
- [31] HADROVICS LÁSZLÓ—GÁLDI LÁSZLÓ, Orosz—magyar szótár. I—II. (3). Budapest, 1968.
- [32] I. m. I, 199.
- [33] I. m. I, 512.
- [34] L. pl. az akadémiai orosz nyelvtan I, 511., BERNÁTH BÉLA, Az orosz nyelv gyakorlati nyelvtana. (Főiskolai jegyzet). I. rész II. k. 1965. 78.
- [35] I. m. 125.
- [36] Уо.
- [37] I. m. 78.
- [38] I. m. I, 511.
- [39] I. m. 244.
- [40] Уо. 244.
- [41] I. m. I, 513.
- [42] Большая Советская Энциклопедия, том 7, второе издание. 405.
- [43] I. m. I, 514.
- [44] I. m. I, 199.
- [45] I. m. I, 415.
- [46] Пулькина, И. М. и Захава-Некрасова, Е. Б., Учебник русского языка для студентов-иностранцев. Под редакцией проф. П. С. Кузнецова. Издание третье, исправленное. Москва, 1964. 473.
- [47] Болла, К., Палл, Э., Папп, Ф., Курс современного русского языка. Budapest, 1968. 393.
- [48] Уо. 484.
- [49] I. m. 143.
- [50] I. m. 319.
- [51] Gimnáziumi orosz nyelvtankönyv 140; akadémiai orosz nyelvtan I, 504; ZEMSKIJ—KRJUCSKOV—SZVETLAJEV i. m. I, 202.
- [52] I. m. I, 415.
- [53] I. m. 140.
- [54] I. m. 246.

- [55] Галкина-Федорук, Е. М., Горшкова, К. В., Шанский, Н. М., Современный русский язык. Издание 2-е, исправленное. Москва, 1958. 366.
- [56] RAKOVSKY JÁNOS, Orosz nyelvtan. Buda, 1867. 196.
- [57] I. m. I, 502—3.
- [58] Az idézett latin mondatok fordítását I. SZOBOLJEVSZKIJ i. m. 200, 203.
- [59] GALKINA—FEDORUK, GORSKOVA és SANSZKIJ i. m. 366.
- [60] I. m. 195.
- [61] Никифоров, С. Д., Старославянский язык. Москва, 1955. 91.
- [62] Az idézett mondatot közli LESKIEŃ A., Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Weimar, 1910. 170. Itt jegyzem meg, hogy az ószláv szövegből idézett példánál a betűhű közlésre nyomdatechnikai okok miatt nem volt lehetőség. (Az óorosz szövegből idézett példáknál a betűhű közlés csak a ЯТЬ esetében nem volt lehetséges.)
- [63] Повесть временных лет. Часть первая. Текст и перевод. Подготовка текста Д. С. Лихачева. Перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова. Под редакцией В. П. Адриановой-Перетц. Москва—Ленинград, 1950. 27, 224, 28, 224, 72, 270.
- [64] SAUVAGEOT i. m. 134.
- [65] I. m. I, 414.
- [66] Akadémiai orosz nyelvtan I, 415.; Валгина, Н. С., Розенталь, Д. З., Фомина, М. И., Цапукевич, В. В., Современный русский язык. Издание 3-е, дополненное и переработанное. Москва, 1966. 240—241.
- [67] I. m. I, 415.
- [68] Akadémiai orosz nyelvtan I, 415.
- [69] I. m. I, 229.
- [70] I. m. I, 234.
- [71] MARTINON PH., Comment on parle en français. Paris. é. n. 302.
- [72] Кондратьев, С.—Васнецов, А., Учебник латинского языка (для 8—10 классов средней школы). Москва, 1951. 228.
- [73] SZOBOLJEVSZKIJ i. m. 130.
- [74] LÉGRÁDY GYULA, Orosz szakszöveggyűjtemény a biológia-földrajz szakos hallgatók részére. (Főiskolai jegyzet.) Budapest, 1954. 31.
- [76] Ломоносов, М. В., Российская грамматика. Посвящение.

ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С СТРАДАТЕЛЬНЫМИ ГЛАГОЛАМИ, В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Л. Палашти

В русском языке, в связи с формами для выражения страдательного залога, возникает ряд проблем образования значения и употребления этих форм, как например и в связи с вопросом, что формы, полученные из совершенного вида с -ся, могут ли иметь страдательное значение.

На эти проблемы грамматики не дают ответ или в недостаточной мере отвечают, и в ряде случаев дают выводы противоречащие и друг другу, как например в связи с возможностью образования страдательного причастия прошедшего времени из глаголов несовершенного вида.

При изучении проблем автор в нескольких случаях сравнивает их с данными явлениями в латинском и французском языках. В заключении он занимается с употреблением двойного творительного падежа в страдательном обороте и способом замены употребления творительного падежа выражением логического подлежащего.

PROBLEME IN VERBINDUNG MIT DEN PASSIVEN VERBEN IN DER RUSSISCHEN SPRACHE

von L. Palásti

In Verbindung mit den zum Ausdruck des Passivs dienenden Verbformen der russischen Sprache ergeben sich bezüglich der Bildung, der Bedeutung und des Gebrauches dieser Formen mehrere Probleme; so z. B. auch bezüglich der Frage, ob die aus perfektiven Verben mit dem Suffix -ся gebildeten Formen eine passive Bedeutung haben können.

Auf die auftauchenden Probleme geben die Grammatiken keine, oder nur eine unbefriedigende Antwort, in manchen Fällen bringen sie sogar einander widersprechende Feststellungen, so z. B. bezüglich der Bildungsmöglichkeit des passiven Perfektpartizips von imperfektiven Verben.

Bei der Untersuchung der Probleme zieht der Verfasser öfters auch entsprechende Erscheinungen der lateinischen und französischen Sprache heran. Schliesslich wird der Gebrauch des doppelten Instrumentals in passiven Konstruktionen behandelt und auf das als Ersatz eines das logische Subjekt ausdrückenden Instrumentals gebräuchliche Verfahren eingegangen.